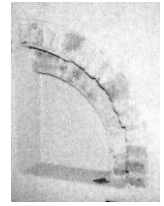

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXII: 2024

Grudziądz, dnia 06.03.2024 r.

Nr 9 (804)

1348. spotkanie

Marek Szajerka

Romańskie portale uskokowe z XIII w. na terenie Grudziądza

Na terenie Starego Miasta zachowały się portale uskokowe z czasów średniowiecza, które mają decydujące znaczenie dla datacji obiektów. Oficjalnie w literaturze naukowej nie brano ich pod uwagę, jako jeden z elementów datacji¹.

W tym artykule analizie poddane zostaną dwa portale, w kamienicy przy ul. Klasztornej 6 oraz na terenie Muzeum im. ks. dr Władysława Łęgi przy ul. Wodnej 2.

Rozpoznawanie stylów architektonicznych jest na poziomie podstawy programowej szkoły średniej.

PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU HISTORIA III etap edukacyjny

[...]

12. Kultura materialna i duchowa łacińskiej Europy. Uczeń: 1) wyjaśnia kulturotwórczą rolę Kościoła w dziedzinie nauki, architektury, sztuki i życia codziennego średniowiecznego społeczeństwa; 2) porównuje główne elementy kultury rycerskiej i kultury miejskiej; 3) rozpoznaje zabytki kultury średniowiecza, wskazując różnice pomiędzy stylem romańskim a stylem gotyckim, z uwzględnieniem przykładów z własnego regionu² [...].

Podstawowym elementem rozpoznawczym są okna i otwory wejściowe.

W podręczniku dla technikum architekt Wanda Bogusz napisała odnośnie architektury romańskiej:

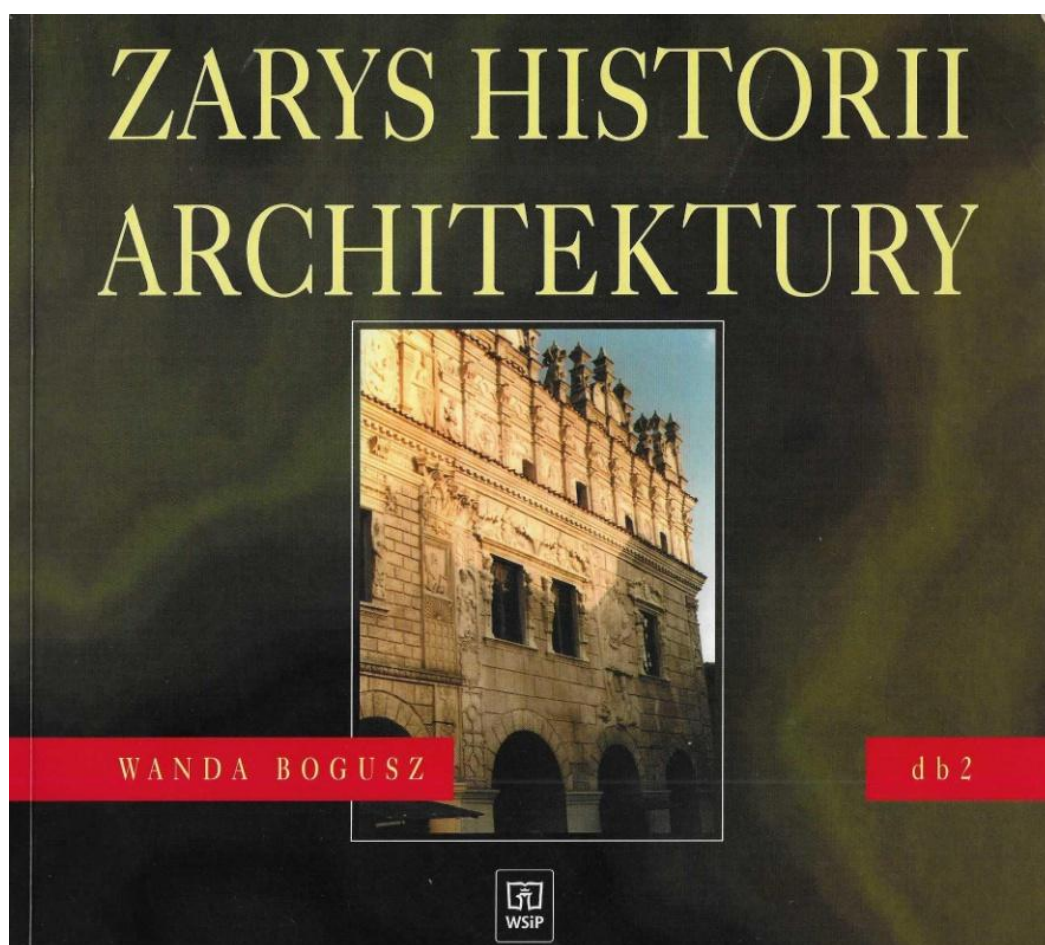
---

¹ W swoich pracach często akcentowałem obecność portali romańskich w Grudziądzu. Są one jednak pomijane, przemilczane przez innych badaczy.

²<http://losycow.oxhost.pl/wp-content/uploads/2017/04/podstawa-programowa-historia-his.pdf>

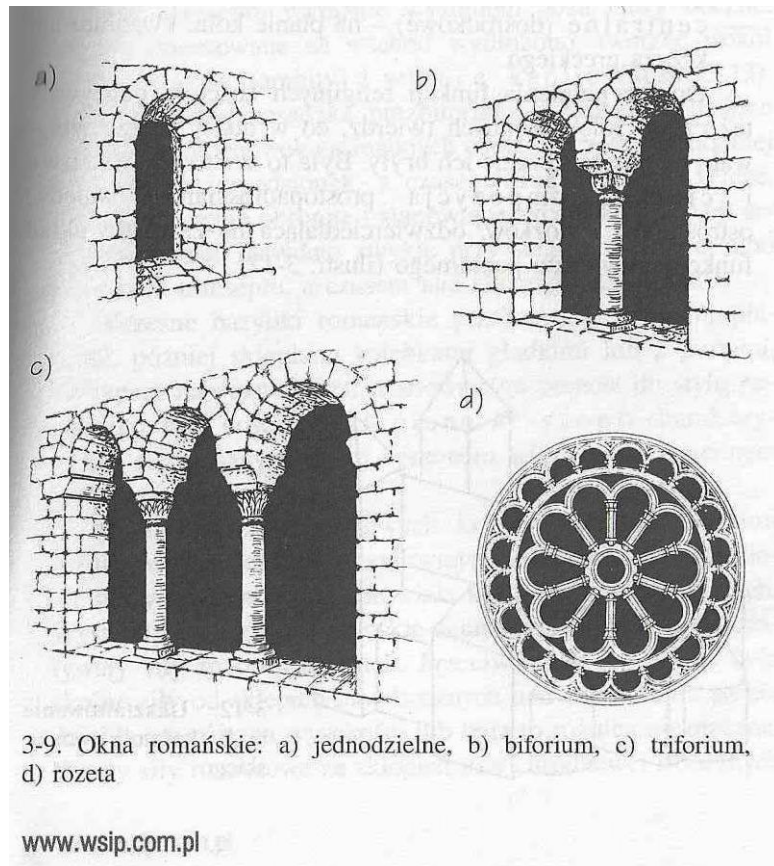
[...] Okna były rozmaite (ilustr. 3-9). Okna małe, półkoliście przesklepione w grubych murach miały ościeża ukośnie ścięte, aby powstałe w ten sposób rozglifienie umożliwiało lepszy dostęp światła do pomieszczeń. Stosowano też okna dwudzielne (biforia), trójdzielne (triforia) a nawet wielodzielne, w których sklepienie nadproża wspierano na kolumnkach dzielących otwór. Nad wejście do kościołów pojawiły się koliste oka, zwane rozetami, których pola dzielono promieniście kamiennymi łaskami wypełniano kolorowymi szkiełkami.

Otwory wejściowe (ilustr. 3-10) były niewielkie i we wczesnej fazie rozwoju proste, półkoliście przesklepione, niekiedy obramowane parą kolumnek, połączonych archiwoltą, pod którą tworzył się tympanon często wypełniony płaskorzeźbą. Z czasem w każdy schodkowy profilowany rozglifień stawiano kolumnki, łączone parami za pomocą archiwolt oraz mniejszych w miarę wgłębiania się w mur, tworząc portal schodkowy. [...]³

Obwoluta podręcznika, autorstwa W. Bogusz.

³ W. Bogusz, *Dokumentacja budowlana. Zarys historii architektury. Podręcznik dla technikum*, Warszawa 1996, s. 59-60.

Okna romańskie. Za: W. Bogusz

*Grudziądz, kościół św. Mikołaja, ślepe tryforium późnormańskie. Stan w 2002 r.
Fot. M. Szajerka*

*Grudziądz, kamienica przy Kościelnej 7. Okno romańskie. Stan ok. 2000 r.
Obiekt w tym samym kwartale co kościół św. Mikołaja. Fot. M. Szajerka.
Po prawej kształt romańskiego okna za: W. Bogusz.*

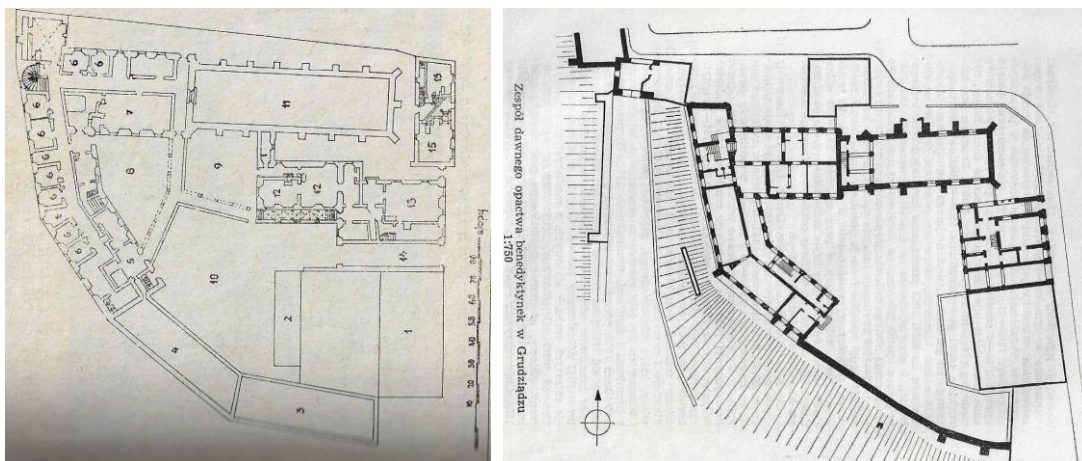
Najstarszym portalem uskokowym w pobliżu kościoła Św. Ducha jest boczny portal w dawnej kaplicy św. Michała Archanioła. Było to wyjście na wirydarz.

*Romański portal boczny w d. kaplicy św. Michała Archanioła, ul. Klasztorna 6, stan z 1998 r.
Fot. M. Szajerka.*

Zaprezentowane elementy architektury romańskiej w Grudziądzu pozwalają przejść do bardziej szczegółowej analizy portalu uskokowego w gmachu Muzeum.

Bardzo istotne do analizy jest porównanie planów d. klasztoru benedyktynek, obecnego gmachu głównego Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi z planem z 1836 r.⁴ i współczesnego⁵.

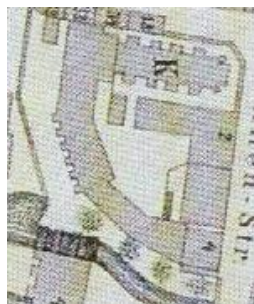

Plany z 1836 r. (po lewej stronie) i 1974 r. (po prawej stronie)

Obydwa plany w przypadku, będącego przedmiotem analizy kościoła, bardzo się różnią. Widać ogromną skalę przebudowy kościoła w stylu neogotyckim.

Zredukowano liczbę przypór a wejście do kościoła było tylko od strony zachodniej. Obecna kruchta północna jest z 1928 r.⁶

Przypory zmieniono w latach ok. 1837-1872. Na planie z 1872 r. rozstaw przypór, jest jak obecnie.

Dawny klasztor benedyktynek. Kadr z planu miasta, z 1872 r.

Co do przypór. Zapewne, tak jak kościół pojezuicki, który w swojej bryle zachował elementy typowe dla architektury romańskiej, kościół Św. Ducha posiadał

⁴ Plan z 1836 r. opublikowany został w Roczniku Grudziądzkim z 1960 r. Zob. J. Frycz, Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza, Rocznik Grudziądzki 1960 [T. I], s. 51.

⁵ T. Chrzanowski i M. Kordecki [red.], Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, T. XI, z. 7, powiat grudziądzki, Warszawa 1974, s. 14.

⁶ Zob. Katalog Zabytków, op. cit. s. 13.

pierwotnie zamiast przypór lizeny. W zasadzie to są już przypory uskokowe. Są dwa uskoki. Dolny jest poniżej poziomu ulicy. Był odsłonięty w trakcie prac remontowych w 2006 r.

*Kościół jezuitki z lizenami i półokrągłymi oknami romańskim.
Widokówka z lat 1910-1918.*

Przypora gotycka prezbiterium kościoła św. Mikołaja. Jak wyglądały przypory naw, trudno jednoznacznie napisać, ponieważ w latach 90. XIX w. wygląd okien naw zmieniono na neogotyckie.

O początkach kościoła Św. Ducha w katalogu zabytków jest następująca informacja:

A. Kościół Fil. P.W. Św. Ducha (fig. 17) Pierwotnie szpitalny, zapewne drewniany, wzniesiony być może w końcu XIII w.; wzmiankowany w 1345, zapewne w związku z budową murowanego. [...]⁷

Ta informacja jest powieleniem z Rocznika Grudziądzkiego, (1960 r.)⁸

Zagadnienie portalu uskokowego w gmachu Muzeum poruszyłem w 1997 roku na sesji Grudziądz Miastem Chrystiana⁹.

Napisałem wówczas m.in.:

[...] Zdjęcie nr 4. Fragment portalu uskokowego w ścianie zachodniej kościoła Świętego Ducha. Widok od strony pomieszczeń administracyjnych Muzeum.

Ten kształt portali jest klasyfikowany przez historyków sztuki jako późnoromański. W przypadku katedry oliwskiej datuje się go na XIII w. Również romańskie portale uskokowe znajdują się w kolegiacie grudziądzkiej. Z tym jednak, że tam cegła jest skośnie profilowana.

Obecność tego portalu jest zgodna z relacją XVII wieczną kanonika Strzesza o sąsiedztwie kościoła z najstarszą kaplicą św. Michała Archanioła. Obecność tego portalu w połączeniu z kształtem kościoła pozwala w sposób naukowy umieścić jego budowę w latach 1222-1233. Są to lata wyznaczone aktem łowickim i początkiem niewoli sambijskiej św. Chrystiana. Kościół wraz z kaplicą stanął w miejscu rozpoczęcia misji św. Wojciecha, przy założeniu, iż zaczęła się ona u ujścia Osy. [...]¹⁰

---

⁷ Katalog Zabytków, op. cit., s. 13.

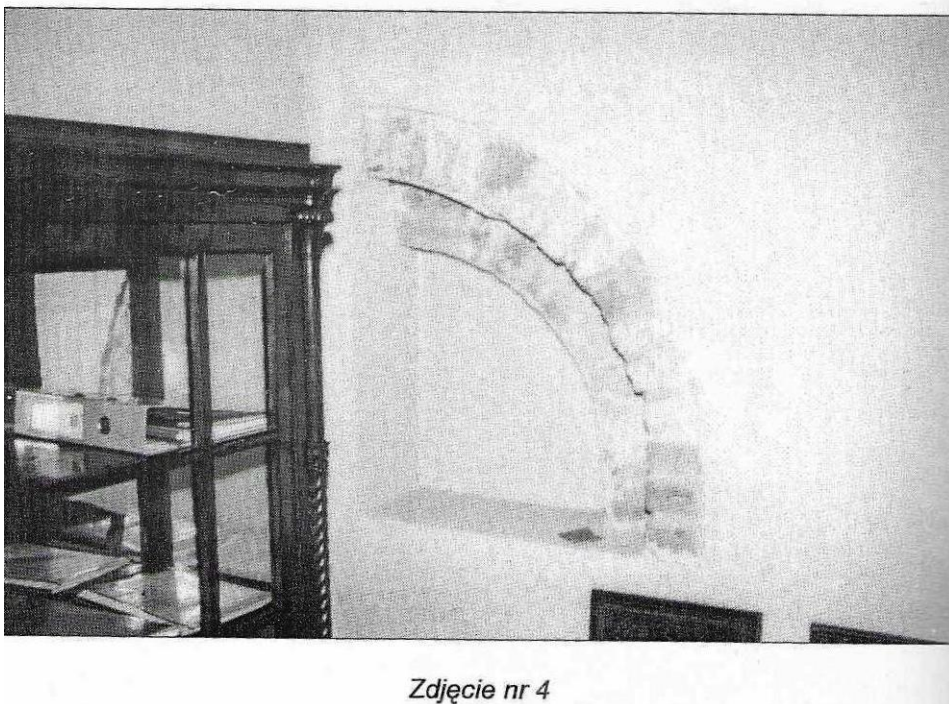
⁸ J. Frycz, op. cit., s.50.

⁹ M. Szajerka, *Pamięć i tradycja o Biskupie Chrystianie w Grudziądzu, Grudziądz Miastem Chrystiana. Materiały posesyjne*, Grudziądz 1998, s. 111-112, fot. 3-4.

¹⁰ Tamże, s. 112.

Zdjęcie nr 3

Zdjęcie nr 4

Wklejka do artykułu "Pamięć i tradycja o Biskupie Chrystianie"

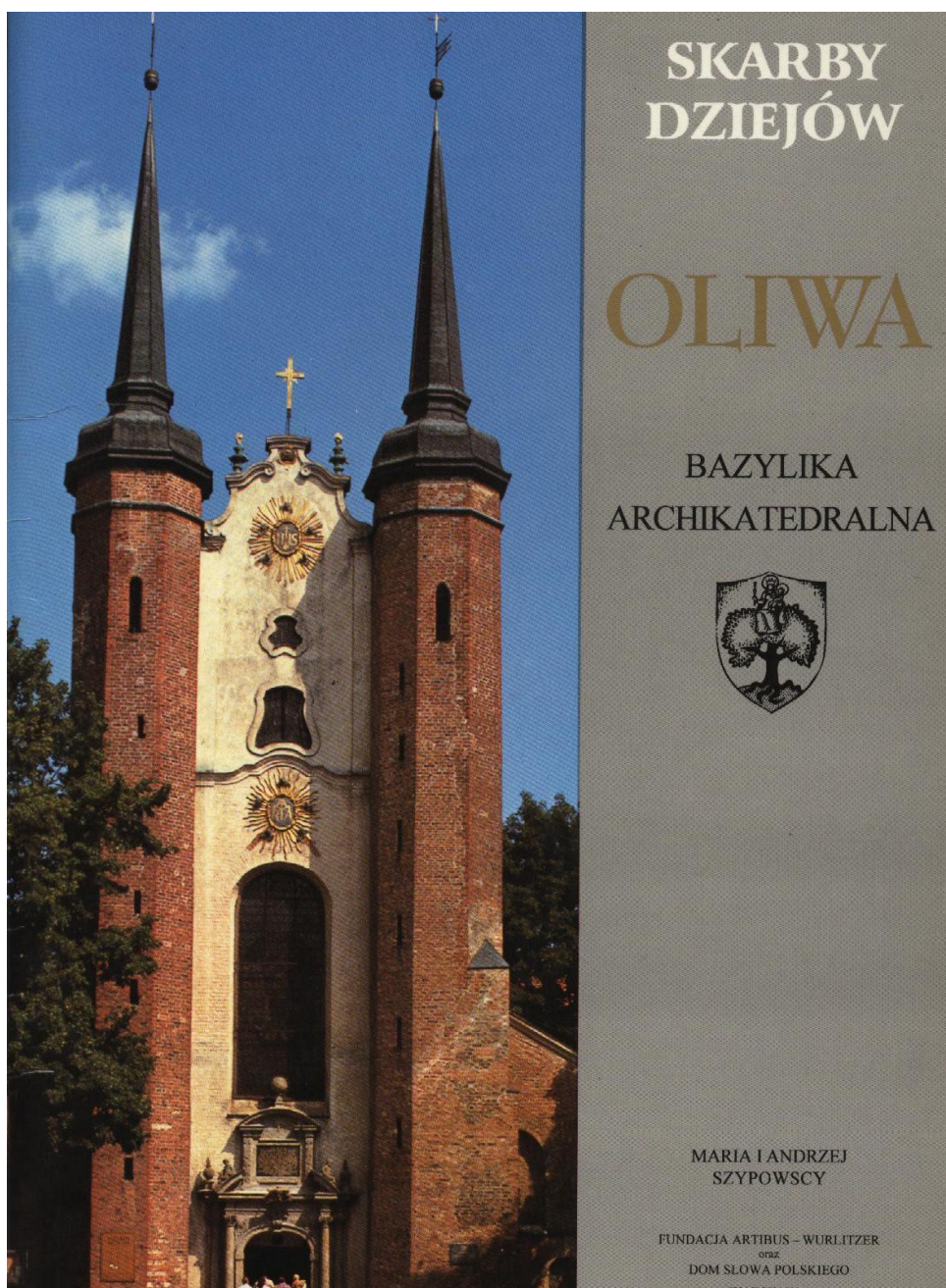
Odnosnie opisu do zdjęcia 3, wg mojego stanu wiedzy w 1997 r., obecnie uważam, że to był szpital typu halowego. Nie zmieniam natomiast poglądu, że to jest budowla, pierwotnie w stylu romańskim¹¹. Portal ten posiada fundamentalne

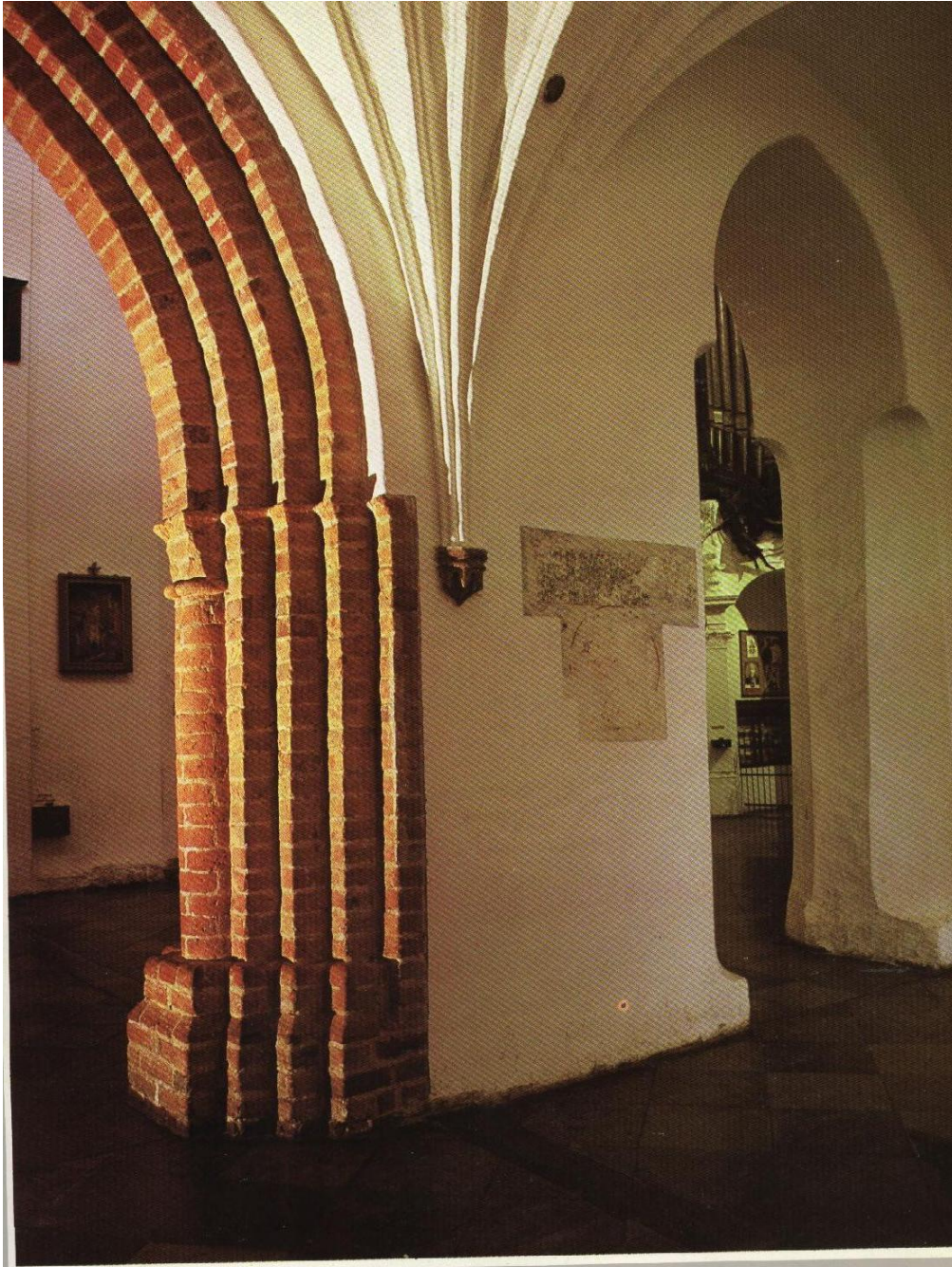
---

¹¹ Por. W. Koch, *Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, Warszawa 1996, s. 359, hasło: Szpital.

znaczenie w dacie budowy obecnego kościoła p.w. Świętego Ducha. W innych miastach takie detale eksponuje się w folderach turystycznych, pracach naukowych a nie przemilcza.

22. Rokokowa ambona z drugiej połowy XVIII w., wykonana prawdopodobnie przez snycerski warsztat cystersów w Oliwie.
23. Połączenie epok. Filar między nawą północną a główną, którego wschodnia strona – z charakterystycznymi uskokami – ma kształt z doby późnej romańszczyzny, przy drugiej zaś (skąd po 1350 r. poprowadzono rozbudowę naw w kierunku zachodnim) widać gotycki kształt ostrołuku. W głębi rokokowe organy wielkie.

*Opracowanie Marii i Andrzeja Szypowskich o bazylice archikatedralnej w Oliwie.
Zaakcentowanie portalu uskokowego.*

W Grudziądzu, z niezrozumiałych przyczyn unika się od narodzin naukowej historiografii w XIX w. tematu architektury romańskiej, przedkrzyżackiej. Niewątpliwie zadecydował tu brak polskiego mecenatu państwowego w okresie rozbiorów. Polska historiografia w zasadzie bezkrytycznie przejęła ustalenia historiografii niemieckiej. Dla Grudziądza za początek „cywilizacji” przyjęto rok 1291 i udokumentowane przejście Grudziądza przez Krzyżaków w 2 poł. XIII w., (obecność komtura krzyżackiego w Grudziądzu).

Jaka była postawa wobec zabytków nierozpoznanych świadczy los romańskiego portalu z piaskowca na Górze Zamkowej. Był już nawet na wysypisku gruzów.

Łuk portalu użyty do obramowania klombu. Widokówka z okresu międzywojennego.

Portal z piaskowca, wyrzucony na wysypisko gruzów, podczas badań archeologicznych w 2008 r. Zdjęcie z 2009 r.¹²

Portal w lapidarium. Dla turysty to tylko купа kamieni a nie unikalny romański portal z piaskowca, z 1 poł. XIII w.

Nie wiadomo, ile jeszcze czasu upłynie, gdy w Grudziądzu zacznie się doceniać dosłownie podręcznikowy styl romański na poziomie szkoły średniej. Do tej pory tylko staraniem Koła Miłośników Dziejów Grudziądza opublikowano katalog reliktyw architektury romańskiej w Grudziądzu¹³.

W przeszłości budowie przedkrzyżackie dostrzegli tylko kanonik Jan Ludwik Strzesz w l. 1667-1672 oraz badacz dziejów miasta Xaver Froelich w 1888 r.

Okienko

Fragment portalu zachodniego, wyeksponowany w trakcie odbudowy klasztoru benedyktynek dla potrzeb muzealnych, w latach 50. XX w.

Szkoda, że nie pokazano go od strony szatni.

---

¹² Po mojej interwencji u archeologa w następnym sezonie portal ponownie przyniesiono na Górę Zamkową i położono obok ruin wieży Klimek.

¹³ M. Szajerka, *Późnoromańska architektura kamienno-ceglana w Grudziądzu z 1 poł. XIII w., z czasów św. Chrystiana, cystersa i zarazem biskupa misyjnego Prus [...]*, BKMDG nr 22A: 2022.

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.